

TYRINĖJIMŲ APŽVALGA

DISERTACIJOS

E. Nagelio mokslo filosofijos tyrimas

1991 m. gruodžio 9 d. Vilniaus universiteto specializuotoje filosofijos mokslų laipsnių teikimo taryboje daktaro disertaciją "E. Nagelio mokslo filosofijos analizė" apgynė Nijolė Lomanienė. Disertacijos mokslinis vadovas – prof. R. Plečkaitis, oficialūs oponentai – prof. E. Nekrašas ir doc. A. Vaišvila.

XX a. mokslo filosofijos ištakos paprastai siejamos su loginio empirizmo atsiradimu. Žymiausių jo atstovų R. Carnapo, K. Popperio ar C. Hempelio idėjos pasižymėjo ne tik filosofinio mąstymo originalumu, bet ir fundamentaliu poveikiu tolimesnei loginio empirizmo principų raidai. Šiuo atžvilgiu kiek mažiau pasisekė E. Nageliui (1901–1985). Būdamas jų idėjiniu bendražygiu, Kolumbijos universiteto profesorius E. Nagelis nesukūrė radikaliai naujos metodologijos. Jam veikiau rūpėjo konstruktyvi analitinės metodologijos principų plėtotė. Visą savo dėmesį jis sutelkė loginio empirizmo programai eksplikuoti, jos principams teoriškai subalansuoti bei vystyti. Minėti nuosaukūs ketinimai susilaukė gana rezervuoto jo amžininkų dėmesio. Nors vienas po kito išėjo svarūs mokslo darbai, tarp jų programinis veikalas "Mokslo struktūra", E. Nagelio kūryba fragmentiškai domėtasi. Jo idėjų reikšmė bei vieta mokslo filosofijos istorijoje iš esmės taip ir liko neapibrėžta.

Šiuo požiūriu N. Lomanienės parašyta E. Nagelio mokslo filosofijos studija yra neabejotinai prasmingas darbas tiek istoriniu, tiek teoriniu atžvilgiu. Pasaulinės mokslotyros analuose tai vienas pirmųjų bandymų pateikti visapusišką E. Nagelio koncepcijos vertinimą. Autorės tyrimas įgaliavo padaryti dvi svarbias išvadas. Pirma, plėtojama E. Nagelio mokslo samprata padėjo galutinai įforminti loginio empirizmo paradigmą ir kartu eksplikavo sintaksinės mokslo analizės galimybių ribas. Antra, ji suvaidino stimulatoriaus vaidmenį naujos, išeinančios už loginio empirizmo ribų metodologijos paieškose.

Disertaciją sudaro įvadas, du skyriai ir išvados. Pirmame skyriuje aptariami E. Nagelio mokslo koncepcijos teoriniai šaltiniai. Tokiais šaltiniais, disertantės teigimu, tapo: M. R. Coheno "racionalistinis natūralizmas", pragmatisto Ch. S. Peirce'o falibilistinė mokslo doktrina bei loginio empirizmo

programa, įgavusi standartinės mokslo koncepcijos (SMK) pavidalą. Pradinė SMK versija, kurią plėtojo Vienos ratelio ir Berlyno grupės filosofai, rėmėsi griežto redukcionizmo reikalavimais. Pagal ją mokslo teorija yra aksiominė sistema, formuluojama matematinės logikos struktūrose ir tenkinanti universalią sąlygą – torinės kalbos interpretavimą empiriniais terminais, priinama tiesioginiam ar netiesioginiam stebėjimui. Maždaug iki 5-ojo dešimtmečio ši normatyvinė metodologija turėjo aiškią teorinę perspektyvą. Jos rėmuose buvo sprendžiamos esminės mokslo loginio aparato analizei problemos: teorijų empirinio pagrindo, atitikimo taisyklių, teorinių terminų statuso, teorijos struktūros klausimai. Ilgainiui jos galimybės išseko. Prireikė SMK turinį labiau susieti su praktiniais mokslo raidos ypatumais. Poslinkius SMK viduje apibūdino nauja, hipotetinė-deduktyvinė mokslo sampratos versija. Joje teorijos pradiniai teiginiai traktuojami jau ne kaip aksiomos, o kaip empirinės hipotezės, kurias reikia empiriškai pagrįsti. Tai atlieka hipotetinės-dedukcinės sistemos dalinė empirinė interpretacija. Deja, ir ši, gana sušvelninta loginio empirizmo strategija susidūrė su kritika, kvestionuojančia patį normatyvinės koncepcijos tikslingumą. Liko viena išeitis: atgaivinti SMK metodologinę perspektyvą perorientuojant ją (SMK) į naujų problemų sritį. Minėta ir iš esmės paskutiniąja galimybe, daro išvada disertantė, ir pasinaudojo E. Nagelis. Veikiamas M. R. Coheno ir Ch. C. Peirce'o idėjų jis visą savo dėmesį sutelkia teorijos loginio aparato funkcinei analizei, jos aiškinamosios funkcijos bei interteorinių ryšių problematikai.

Antrame skyriuje rekonstruojamas E. Nagelio mokslo koncepcijos turinys, apibrėžiama jos istorinė reikšmė ir vieta mokslo filosofijoje. Jo koncepcijos pradiniai principai, pažymi disertantė, išsikristalizavo kritinėje polemikoje su būdinga SMK stebėjimo teorijos dichotomijos doktrina. Amerikiečių filosofas buvo vienas pirmųjų, bandęs išvengti jų radikalios supriešinimo. Dichotomiją E. Nagelis laiko teisėta tiktai funkcine prasme: teorijos formuluojamos vieninga kalba, kurios sąvokos skiriasi tik pagal funkcijas, atliekamas tos teorijos struktūroje. Funkcinis požiūris įgalino netradiciškai pažvelgti į stebėjimo ir teorinių terminų sąvokas. Paaiškėjo, jog stebėjimo teiginius sąlygoja “ankstesnis pažinimas”, t. y. konstatuojamas jų teorinis apkrautumas. Kintant ankstesnio pažinimo fondui, kinta ir stebėjimo terminų intencionalumas. Savo ruožtu SMK pripažintą “pridėtinę” teorinių terminų prasmę E. Nagelis susieja su aiškinamąja teorijos funkcija. Tik tie terminai, kurie turi dalinę empirinę interpretaciją ir santykinai savarankišką semantinę interpretaciją, modelio dėka pelno teorinių terminų vardą.

Vadinasi, bet kokie mėginimai įteisinti normatyvinę dichotomiją rodo vėliau apriorines jų autorių intencijas negu realią situaciją moksle.

Tyrimas atskleidė, jog svarbią reikšmę galutinės SMK versijos išsikristalizavimui turėjo modelio idėja. Modelio įvedimas leido E. Nageliui 1) Išspręsti teorinės kalbos “viršempirinio” turinio problemą” 2) naujai nušviesti teorijos semantinių interpretacijų prigimtį; 3) modifikuoti SMK priimtą teorijos struktūros sampratą. Modelis amerikiečių filosofui – trečioji sudėtinė teorijos struktūros dalis. Jo būtinumą struktūrinėje teorijos sąrangoje pagrindžia du momentai. Modelis padeda surasti aksiominėje sistemoje taškus, kur gali būti įvestos atitikimo taisyklės, susiejančios teorines sąvokas su empirinėm. Be to, naudojant modelį vyksta naujų realybės sričių pažintinė asimiliacija. Gana dažnai sukurta teorija pasirodo esanti modelio teorijos išplėtimas neįprastos objektų srities atžvilgiu. Ir nors E. Nagelio pateikti argumentai, pažymi disertantė, nebuvo pakankami, tačiau idėja apie nepriklausomą semantinę teorijų interpretaciją (modelį) buvo labai vaisinga. Ji akcentavo teorijos semantinio savarankiškumo vertę, o tai tapo akstinu išeiti už grynai formalistinio teorijos traktavimo ribų, skatino naujos, neopozityvistinės metodologijos paiešką.

Atlikta analizė taip pat išryškino konstruktyvų amerikiečių filosofo indėlį į mokslo aiškinamosios funkcijos problematiką. Jo koncepcija šiuo klausimu atspindėjo bendrąją SMK strategiją. Kartu ji buvo labiausiai išstobulinta, išsamiausia aiškinimo analizė hipotetinės-dedukcinės sistemos ribose. Plėtodamas C. Hempelio ir P. Oppenheimo idėjas, E. Nagelis toliau plėtojo aiškinimo modelio tipologiją. Be jau žinomų deduktyvaus-nomologinio bei statistinio aiškinimo, filosofas išskiria dar genetinį ir teleologinį. Disertacijoje argumentuojama, jog jų detali analizė, atlikta E. Nagelio, teikia pagrindą tokioms išvadoms: 1) jo koncepcija žymiai pagilino deduktyvaus-nomologinio ir statistinio aiškinimo modelių supratimą, eksplikuodama jiems keliamus loginius bei episteminius reikalavimus; 2) jo vystomos genetinio aiškinimo sampratos privalumu tapo atsisakymas reikalauti deduktyvaus-nomologinio aiškinimo idealo istorijos moksle; 3) E. Nagelis vienas pirmųjų mokslo filosofijoje akcentavo teleologinio aiškinimo specifika. Jo idėjos suvaidino teorinio orientyro vaidmenį vėlesniuose M. Ruse, W. Wimsatto, G. H. Von Wrighto tyrimuose.

Tačiau ypatingu istorinės svarbos pasiekimu, teigia disertantė, laikytinas E. Nagelio pateiktas redukcijos problemos sprendimas. Atsiribojęs nuo Oppenheimo ir H. Putnamo vystomos ontologinės redukcijos sampratos, amerikiečių filosofas siūlo ją traktuoti naujai. Redukciją, anot jo, išreiškia ope-

racija, kurioje viena teorija aiškina kitos srities teoriją arba tos srities eksperimentinius dėsningumus. Kitaip tariant, redukcijos turiniui jis suteikia metodologinę prasmę, kvalifikuodamas ją kaip deduktyvinių ryšių tarp teorijų eksplikaciją. Minėti samprotavimai ne tik iškelė E. Nagelį į priešakines tarpteorinių ryšių tyrėjų gretas ir faktiškai padėjo tapti šios srities tyrimo pionieriumi, bet buvo novatoriški ir kita prasme. Jie implikavo teorines prielaidas, ruošiančias dirvą vėlesniam istoriniam posūkiui nuo "gatavo" mokslo analizės prie mokslo žinių formavimosi bei vystimosi tyrimų.

N. Lomanienės analitinės studijos išvados leidžia aiškiai ir nedviprasmiškai apibrėžti istorinę E. Nagelio mokslo filosofijos reikšmę ir vietą: jo idėjos atstovavo teoriniams poslinkiams, būdingiems paskutiniajam SMK raidos etapui, ir kartu atliko metodologinių paskatų vaidmenį perkainojant loginio empirizmo vertybes.

L. Bitinaitė